

Investigating the Viewpoints of Central Libraries' Managers of Governmental Universities about Users' Access to dissertations

Katayoun Nasirnia¹ | Javad Abbaspour² | Seyed Majid Nabavi³

1. MSc., Department of Knowledge and Information Science, Shiraz University, Shiraz, Iran. E-mail: nasiriniak@yahoo.com
2. Assistant Professor, Department of Knowledge and Information Science, Shiraz University, Shiraz, Iran. E-mail: j.abbaspour@shirazu.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Knowledge and Information Science, Shiraz University, Shiraz, Iran. E-mail: m.nabavi@shirazu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 25 February
2021
Received in revised form:
5 June 2021
Accepted: 19 June 2021

Keywords:

dissertation,
thesis,
access,
academic library,
library policy,
library managers

ABSTRACT

Objective: The purpose of the present study is to identify the viewpoints of central libraries' managers of governmental universities which are supervised by two ministries of Science, Research and Technology and Health and Medical Education regarding users' access to dissertations.

Methodology: As a descriptive survey, all Managers of the central libraries of governmental universities which are supervised by two ministries of Science, Research and Technology and Health and Medical Education were participated in the study. Considering limited number of population members, sampling was not used in this study. The data gathering tool was a researcher-made questionnaire. In order to determine the content validity of this questionnaire, the opinions of 9 experts in the field of knowledge and information science were obtained and the necessary corrections were made. Cronbach's alpha coefficient was used to determine the reliability of the questionnaire and the value of this coefficient was 0.83, which indicate the appropriate reliability of the questionnaire.

Findings: The findings showed that central libraries' managers of the universities have different viewpoints on access to dissertations. The managers' points of view about the levels of access to the dissertation are different for users within or outside the university campus, so that they think that it's better users have access to the full text within the university, and they have access to only bibliographic information outside the university. In addition, they agree with accessing to parts of the dissertations (not full text) in both printed and/or electronic version on charge. Managers were agreed with "PDF" format among different electronic versions. The biggest challenges of digitalization process were the lack of human resources and financial resources. They believed that the reasons of inconsistency library policies were lack of comprehensive policy and the differences in the context and the technologies required by the libraries.

Originality: Despite the importance of recognizing the attitude of library managers towards determining the policy of making dissertations available to library users, this issue has not been studied till now. This article addresses this important issue.

Cite this article: Nasirnia, K., Abbaspour, J., & Nabavi, S. M. (2021). Investigating the viewpoints of central libraries' managers of governmental universities about users' access to dissertations. *Academic Librarianship and Information Research*, 55 (2), 21-48.

DOI: 10.22059/JLIB.2022.337649.1587

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran

DOI: 10.22059/JLIB.2022.337649.1587

Academic Librarianship and Information Research, Vol. 55, No. 2, 2021, pp. 21-48.

بررسی دیدگاه مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی پیرامون

دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها

کتایون نصیرنیا^۱، جواد عباس‌پور^{۲*}، اسید مجید نبوی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۰۷ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۰/۳/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲۹

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر شناخت دیدگاه مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی زیر نظر دو وزارتخانه علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی پیرامون دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌هاست.

روش: این پژوهش از نظر هدف کاربردی و به لحاظ روش از نوع پیمایش توصیفی است. جامعه پژوهش شامل تمامی مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی زیر نظر دو وزارتخانه علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی بود. با توجه به شمار محدود اعضای جامعه، در این پژوهش از نمونه‌گیری استفاده نشده است. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق‌ساخته بود. جهت تعیین روایی محتوایی و صوری این پرسشنامه نظرات ۹ نفر از متخصصان حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی در ارتباط با پرسشنامه اخذ و اصلاحات لازم انجام شد. جهت تعیین پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد و مقدار این ضریب، ۰/۸۳ بود نشان از پایایی مناسب پرسشنامه داشت.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد که به طور کلی مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها دیدگاه‌های متفاوتی در مورد دسترسی به پایان‌نامه‌ها دارند. دیدگاه مدیران در مورد سطوح دسترسی به پایان‌نامه برای کاربران داخل و خارج دانشگاه متفاوت بود به طوری که در مورد کاربران داخل دانشگاه آنان بیشتر با دسترسی به متن کامل و در مورد کاربران خارج از دانشگاه نیز بیشتر با دسترسی به اطلاعات کتابشناختی موافق هستند. همچنین آنان با دسترسی بخش‌هایی از پایان‌نامه‌ها (نه متن کامل) در هر دو شکل چاپی و الکترونیکی و در قبال پرداخت هزینه موافق‌تر هستند. مدیران مورد بررسی از میان قالب‌های گوناگون نسخه الکترونیکی با قالب «پی.دی.اف.» موافق بودند. آنان چالش‌های دیجیتال‌سازی را کمبود نیروی انسانی و منابع مالی دانستند. مدیران مهمترین دلایل یکدست نبودن سیاست‌های کتابخانه‌ها را نبود سیاست‌گذاری جامع و تفاوت در بستر و فناوری‌های مورد نیاز کتابخانه‌ها عنوان کردند.

نتیجه‌گیری: در دانشگاه‌های مورد مطالعه میزان دسترسی به پایان‌نامه‌ها (یا بخش‌های آن) از سوی کاربران مختلف (داخل دانشگاه، خارج دانشگاه) با یکدیگر تفاوت داشت و کاربران داخلی امکان دسترسی بیشتری نسبت به کاربران خارجی دارند. سطح علمی دانشجو در فرایند دسترسی به پایان‌نامه‌ها تأثیرگذار است.

اصالت: علی‌رغم اهمیت شناخت نگرش مدیران کتابخانه‌ها نسبت به تعیین خط‌مشی و سیاست دسترسی پذیر نمودن پایان‌نامه‌ها برای کاربران کتابخانه، تاکنون این مهم بررسی نشده است. در این مقاله به این مهم پرداخته شده است.

واژه‌های کلیدی: پایان‌نامه، دسترسی، رساله، سیاست کتابخانه، کتابخانه دانشگاهی، مدیران کتابخانه

استناد: نصیرنیا، کتایون؛ عباس‌پور، جواد، و نبوی، اسید مجید. (۱۴۰۰). بررسی دیدگاه مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی پیرامون دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها. *تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی*، ۵۵(۲)، ۴۸-۴۸

DOI: 10.22059/JLIB.2022.337649.1587.۲۱

^۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه شیراز. رایانامه: nasiriniak@yahoo.com

^۲. نویسنده مسئول، عضو هیئت علمی گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه شیراز. رایانامه: j.abbaspour@shirazu.ac.ir

^۳. عضو هیات علمی گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه شیراز. رایانامه: m.nabavi@shirazu.ac.ir

۱. مقدمه

سالانه حجم زیادی از دانشجویان تحصیلات تکمیلی از دانشگاه‌ها فارغ‌التحصیل می‌شوند و خروجی کار پژوهشی آنان در قالب پایان‌نامه‌ها و رساله‌های کارشناسی ارشد یا دکترا به کتابخانه‌ها و/یا سامانه‌های اطلاعاتی سپرده می‌شود. این منبع، سند ماندگاری از خلاقیت و دستاوردهای علمی دانشجویان است که بر اساس برنامه‌های درسی و یافته‌های دوران تحصیل شکل گرفته است (نوذری، ۱۳۸۳). پایان‌نامه‌ها نقش مهمی در اشاعه اطلاعات برعهده دارند. پژوهشگران به ویژه اعضای هیئت علمی و دانشجویان به اطلاعات این منابع برای پیشبرد دانش خود و دیگران نیازمند هستند. این مدارک می‌توانند راهگشا و راهنمای پژوهشگران و دانشجویان برای تکمیل یا آغاز پژوهش‌های آینده نیز باشند. پایان‌نامه‌ها پس از نگارش توسط دانشجویان تحصیلات تکمیلی در کتابخانه‌ها با صرف هزینه‌های سنگین گردآوری، سازمان‌دهی، حفاظت و نگهداری می‌شود. این منابع اطلاعاتی با توجه به ویژگی‌های خاصی که دارند از لحاظ خدمات‌دهی، استفاده و نگهداری، شرایط مخصوص به خود را دارند و از سایر مدارک متمایز می‌شوند. این منابع به خاطر شمار محدود انتشاراتی در جرگه ادبیات خاکستری^۱ قرار داده می‌شوند. گاهی از پایان‌نامه یک یا چند مقاله استخراج می‌شود و در نشریات علمی منتشر می‌گردد؛ گاهی نیز تمام یا بخشی از متن پایان‌نامه به صورت کتاب منتشر می‌گردد. در بسیاری از موارد هم تمام یا قسمتی از متن آنها هیچ‌گاه یا تا زمانی طولانی منتشر نمی‌شود؛ یعنی، در دسترس عموم قرار نمی‌گیرد و تنها راه استفاده از اطلاعات و نتایج آنها، مطالعه خود پایان‌نامه است که معمولاً از طریق مراجعه مستقیم به کتابخانه یا از طریق وبگاه دانشگاه مربوطه صورت می‌گیرد.

معمولاً کتابخانه مرکزی هر دانشگاه به خاطر حساسیت این منابع و جلوگیری از سوءاستفاده‌های احتمالی، متصدی نگهداری و خدمات‌دهی این منابع است. شواهد نشان می‌دهد که قوانین استفاده از پایان‌نامه‌ها در کتابخانه‌های دانشگاه‌های مختلف و حتی کتابخانه‌های دانشکده‌های یک دانشگاه با هم متفاوت است (صالحی، ۱۳۸۰؛ علی‌اکبری و برادر، ۱۳۹۵). برخی فقط اجازه یادداشت‌برداری از آنها را می‌دهند و به منظور جلوگیری از آسیب احتمالی آنها امکان هیچ‌گونه تکثیری را نمی‌دهند؛ برخی از عکس‌برداری و تکثیر کل متن ممانعت می‌کنند و با تکثیر بخشی از آن مشکلی ندارند؛ برخی دیگر، کل متن را به صورت رایگان یا با دریافت هزینه در اختیار کاربران قرار می‌دهند. در بسیاری از موارد عملکردها و راهکارهای ناهمگون، ناشی از نگرش‌ها و دیدگاه‌های متفاوت مدیران کتابخانه‌ها به

^۱. Gray literature

پایان‌نامه‌ها و چگونگی دسترسی به آنهاست. از این‌رو، نخستین گام برای سیاست‌گذاری مناسب در زمینه نحوه دسترسی به پایان‌نامه‌ها در کتابخانه‌های دانشگاهی آشنایی با این نگرش‌ها و تحلیل آنهاست.

تاکنون پژوهش‌های گوناگونی با موضوع پایان‌نامه‌ها انجام شده است. بررسی پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که پژوهشگران به موضوعاتی چون مقایسه وضعیت کلی پایان‌نامه‌های کتابخانه‌های دانشکده‌ای (صالحی، ۱۳۸۰)، مسائل و چالش‌های الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها (نوذری، ۱۳۸۳؛ هیرواد^۱؛ ۲۰۱۱؛ مک کاجون^۲ و همکاران، ۲۰۰۸؛ ویلی^۳ و همکاران، ۲۰۱۱)، مزایای پایان‌نامه‌های الکترونیکی نسبت به چاپی (علیدوستی و صابری، ۱۳۸۶)، عوامل کلیدی موفقیت در توسعه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی ملی (رسولی و همکاران، ۲۰۱۶)، مدل کسب و کار سامانه‌های پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی (رسولی، ۱۳۹۷)، حق مالکیت پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشگاهی (بیگ‌زاده و رسولی، ۱۳۹۵)، نحوه همکاری در دسترسی آزاد و استفاده از نرم‌افزارهای کد منبع باز برای طراحی و پیاده‌سازی خدمات پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی در کتابخانه (جونز و اندرو^۴؛ ۲۰۰۵)، بررسی رابطه دسترسی آزاد به پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی و کم شدن فرصت انتشار در علوم (رامیرز^۵ و همکاران، ۲۰۱۴) پرداخته‌اند. یافته‌های برخی از این پژوهش‌ها حاکی از آن است که کاربران برای دسترسی به پایان‌نامه‌ها با مشکلات و کمبودهایی مواجه هستند که این مشکلات با توجه به امکانات هر کتابخانه شدت و ضعف دارد (صالحی، ۱۳۸۰؛ نوذری، ۱۳۸۳). یکی از گروه‌هایی که نقش آنها در تعیین خط‌مشی‌ها و سیاست‌های دسترسی به پایان‌نامه‌ها مهم است مدیران کتابخانه‌ها هستند. این گروه به عنوان متولیان ارائه خدمات پایان‌نامه‌ها، ضمن اطلاع از چالش‌های پیش روی کتابخانه‌ها برای ارائه خدمات مربوط به این نوع منابع و سیاست‌های بالادستی دانشگاه‌ها و مدیران آنها از یک سو و انتظارات مراجعان برای دسترسی آزادانه و کامل به پایان‌نامه از سوی دیگر، می‌توانند توصیف بهتر و دقیق‌تری از شرایط و جو حاکم داشته باشند و توضیحات بهتری از الزامات مربوط به ارائه خدمات پایان‌نامه‌ها به کاربران ارائه دهند. از این‌رو، پژوهش حاضر سعی دارد تا نگرش مدیران کتابخانه‌ها را نسبت به تعیین خط‌مشی و سیاست دسترسی‌پذیر نمودن پایان‌نامه‌ها برای کاربران کتابخانه بررسی و تحلیل نماید.

1. Hirwade

2. McCutcheon

3. Webley

4. Jones and Andrew

5. Ramirez

۲. پرسش‌های پژوهش

۱. روش‌های دسترسی گروه‌های مختلف کاربری (کارکنان، دانشجویان و ...) در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها کدامند؟
۲. قالب‌های تحویل پایان‌نامه در زمان فارغ‌التحصیلی (الکترونیکی و چاپی) و قابل دسترس برای کاربران نهایی کدامند؟
۳. در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها وضعیت چاپ و تکثیر پایان‌نامه‌های چاپی و الکترونیکی جهت دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها چگونه است؟
۴. چالش‌های روند الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها کدامند؟
۵. کتابخانه‌های مرکزی دانشگاهی تا چه حد از سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها استفاده می‌کنند؟
۶. مهمترین عوامل احتمالی عدم استفاده از سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها کدامند؟
۷. مدیران کتابخانه‌ها با کدام یک از روش‌های پرداخت هزینه جهت دسترسی کاربران داخل و خارج از دانشگاه به متن پایان‌نامه‌ها موافق هستند؟

۳. پیشینه پژوهش

در این بخش پژوهش‌های انجام گرفته در حوزه ارائه خدمات پایان‌نامه‌ها به ترتیب تقدم و تأخر در دو بخش پژوهش‌های انجام شده در داخل و خارج از کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پژوهش‌های خارجی

ساله^۱ (۲۰۰۵) در استرالیا به بررسی تأثیر سیاست‌های اجباری در جذب یا فراگیری پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی پرداخت. از داده‌هایی که در مدخل‌های پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی در دسترس بودند، برای نشان دادن تأثیر تصمیم‌گیری‌های خط‌مشی سازمانی در سطح بالای جامعه برای مخازن انفرادی استفاده شد. نتایج نشان داد که مانند مخازن مقاله پژوهشی، حاصل ذخیره‌سازی داوطلبانه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی در مخازن، تنها حدود ۱۵ درصد از پایان‌نامه‌های موجود بود؛ در

^۱. Sale

حالی که، سیاست‌های اجباری به خوبی پذیرفته و باعث افزایش سرعت سپرده به سمت ۱۰۰ درصد شده بود.

ویجایاکومار، مورتی و خان (۲۰۰۷) وضعیت فعلی مجموعه پایان‌نامه‌های دکترا را از نظر استفاده از آنها، مشکلات دسترسی و نگرش جامعه علمی و پژوهشی نسبت به بایگانی و آرشیو دیجیتال و انتشار الکترونیکی در دانشگاه‌های هند بررسی کردند. نتایج نشان داد که دانش‌پژوهان و کتابداران دانشگاه‌ها از ابتکارات پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی در سطح بین‌المللی آگاه هستند. با وجود اینکه در زمان مطالعه این پژوهش، تعداد بسیار کمی از دانشگاه‌ها سیاست جمع‌آوری فرم‌های الکترونیکی پایان‌نامه‌های دکترای خود را همراه با ارائه نسخه چاپی از مطالعه‌شان پذیرفته بودند، اکثر ناظرین و دانش‌پژوهان مایل به ارائه پایان‌نامه‌های خود در قالب الکترونیکی به دانشگاه‌هایشان بودند.

بوک و کوندا^۲ (۲۰۰۹) در پژوهشی گردش کار و فرایند قبلی تهیه نسخه چاپی پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها را با روند الکترونیکی موجود مقایسه نمودند. نتایج نشان داد در دانشگاه اورگان^۳ با گذار از نسخه‌های چاپی به الکترونیکی، صرفه‌جویی در وقت در زمینه‌های مختلف خدمات فنی اتفاق افتاد. با وجود اینکه کتابخانه‌ها، همچنان نیازمند نسخه چاپی و الکترونیکی همه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های پدید آمده در دانشگاه اورگان هستند. از زمانی که به نسخه رقومی و چاپی روی آوردند، روند کلی به شکلی کارآمد با مراحل محدودتر و درگیری کمتر کارمندان کامل. این امر تا حد زیادی حاصل استفاده از فراداده‌های ایجاد شده توسط دانشجویان در طول روند واگذاری پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی و ایجاد خودکار رکوردهای مارک برای فهرست برخط عمومی و فهرست جهانی است. هیرواد^۴ (۲۰۱۱) در پژوهشی به بررسی وضعیت کنونی دیجیتالی کردن پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در کشور هند پرداخت و نوآوری‌های پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی را که در هند انجام شده بود را بیان کرد. هفده مخزن پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی ملی و مؤسسه‌ای مورد مطالعه قرار گرفت. نتایج نان داد بسیاری از مخازن پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی، مسائلی در مورد حق مؤلف و ترس از سرقت ادبی، تمایل دانشمندان و پژوهشگران برای ارائه مطالب آنها، عدم وجود منابع انسانی ماهر و غیره دارند.

1. Vijayakumar, Murthy & Khan

2. Boock & Kunda

3. Oregon University

4. Hirwade

استانتون و لیو^۱ (۲۰۱۱) در پژوهشی سطوح آگاهی از دسترسی آزاد و مفهوم مخازن سازمانی و ادراک مزایا و خطرات ناشی از دسترسی آزاد را مورد بررسی قرار دادند. روش پژوهش کیفی و کمی و با مصاحبه با هشت دانشجوی دکترا در رشته‌های مختلف در یکی از دانشگاه‌های نیوزیلند و یک نظرسنجی وب از ۲۵۱ دانشجو بود. نتایج نشان داد که میزان آگاهی از دسترسی آزاد به آرشيو مخازن پایان‌نامه‌ها کم بود. اکثر حاضرین در مصاحبه و نظرسنجی، از مفاهیم دسترسی آزاد پشتیبانی کردند. مزایای درک شده از به اشتراک گذاشتن، بیش از خطرات درک شده بود. اکثر پاسخ دهندگان از سیاست ارائه مدارک اجباری موجود پشتیبانی کردند.

رامیرز و همکاران^۲ (۲۰۱۳) پژوهشی با عنوان «آیا دسترسی آزاد به پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی باعث کاهش فرصت انتشار در علوم اجتماعی و علوم انسانی می‌گردد» انجام دادند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که دست نوشته‌های^۳ پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی که قابلیت دسترسی دارند به ترتیب به میزان ۸۲/۸ درصد و ۵۳/۷ درصد از طرف ویراستاران مجله و مدیران مطبوعات دانشگاه مورد ارزیابی قرار می‌گیرند. در این مطالعه ۷۵ درصد از پاسخ دهندگان علوم اجتماعی اظهار کردند که بدون هیچ گونه تعصب، مایلند دسترسی آزاد به پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی را بپذیرند یا مطرح کنند.

رامیرز و همکاران^۲ (۲۰۱۴) در پژوهشی به بررسی اینکه آیا دسترسی آزاد به پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی باعث کم شدن فرصت انتشار در علوم می‌شود یا نه پرداختند. آنها پی بردند که دانشجویان فارغ‌التحصیل و دانش پژوهان همچنان نگرانی‌های خود را پیرامون اینکه توانایی دسترسی آنلاین پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی، تأثیر منفی بر فرصت‌های آینده برای انتشار این یافته‌ها می‌گذارد را داشتند. در این پژوهش، سیاست‌های مجله‌های علمی در مورد پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی دسترسی آزاد بررسی شد و نیمی از مجلات علمی (۵۱,۴ درصد) گزارش دادند که نوشته‌های حاصل از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی، قابل دسترسی آزاد برای ارسال و دریافت را می‌پذیرند و ۲۹/۱ درصد خواهان پذیرش پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی اصلاح شده تحت شرایط خاص بودند.

^۱. Stanton & Liew

^۲. Ramirez

^۳. Manuscripts

سوویا کومارن^۱ (۲۰۱۵) در پژوهشی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی را که توسط دانشگاه‌های هندی در پروژه اینفلایننت شودگانا^۲ سپرده شده بود را بررسی کرد. نتایج نشان داد که پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی یک منبع مهم برای پژوهش در مراکز دانشگاهی است. این کار به پژوهشگران کمک می‌کند که کارهای پژوهشی انجام شده در سال‌های گذشته را بشناسند. هنگامی که خروجی پژوهش در پلت فرم دسترسی آزاد در دسترس باشد، به طور گسترده‌ای برای پژوهش و تدریس مورد استفاده قرار می‌گیرد. مهمتر از همه، کمک می‌کند تا از تکرار پژوهش در بسیاری از رشته‌ها جلوگیری شود.

رسولی، علیپورحافظی و سلیمانی^۳ (۲۰۱۶) با هدف شناسایی عوامل کلیدی موفقیت^۴ (سی.اس.اف) در توسعه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی ملی، از طریق بررسی دانش موجود به پژوهش پرداختند. آنها دریافتند برنامه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی ملی به عنوان یکی از مؤثرترین کانال‌های شناخته شده‌ای است که از طریق آن می‌توان پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها را در دسترس مجامع دانشگاهی قرار داد. با این حال، برای ایجاد پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی ملی باید توسعه‌دهندگان از عوامل کلیدی موفقیت (سی.اس.اف) آگاهی داشته باشند.

رسولی، علیپورحافظی و سلیمانی^۵ (۲۰۱۸) در پژوهشی با هدف پر کردن شکاف و شناسایی و ارزیابی تجربی یک هستی‌شناسی مدل تجاری (بی.ام) که مطابق^۶ با ویژگی‌های^۷ زمینه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی بود. ابتدا، با استفاده از یک بررسی نظام‌مند متون، هستی‌شناسی‌ها و چارچوب‌های مختلفی را در این زمینه مورد بررسی قرار دادند. این یافته‌ها به عنوان ورودی برای انجام یک سری مصاحبه با مدیران برنامه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی در سراسر جهان مورد استفاده قرار گرفت. آنها دریافتند که برای توسعه دیدگاه چند جانبه از برنامه‌های پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی، می‌توان از مفهوم مدل تجاری استفاده کرد و بر اساس مصاحبه‌ها، یک هستی‌شناسی مدل

1. Sivakumaren

2. Inlibnet Shodhganga

3. Platform

4. Rasuli, Alipour-Hafezi, & Solaimani

5. csf: Critical Success Factors

6. Rasuli, Alipour-Hafezi & Solaimani

7. Business model

8. Corresponds

9. Peculiarities

تجاری مختص پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی ارائه کردند، که از هشت مؤلفه اصلی کاربران، جنبه مالی، حاکمیت، ارائه دهندگان محتوا، محتوا، خدمات، فناوری و همکاری تشکیل شده بود.

رسولی، شوفل و پروست^۲ (۲۰۱۸) در پژوهشی به بررسی تأثیر برنامه‌های پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی از سال ۱۹۷۰ تا ۲۰۱۷ در جوامع علمی پرداختند. نتایج نشان داد برنامه‌های پایان‌نامه الکترونیکی و پایان‌نامه‌ها به عنوان کانالی نسبتاً جدید و مؤثر شناخته می‌شوند که از طریق آن می‌توان منابع اطلاعاتی را در اختیار دانشگاهیان و فراتر از آن قرار داد. آنها دلیل افزایش روند استناد به پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۲ و ۲۰۰۳ به بعد را نتیجه افزایش دانشگاه‌ها و مؤسسات دانشگاهی با تعداد دانشجوی بیشتر و بر این اساس افزایش پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها و برنامه‌های پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی دانستند؛ اما روند کاهش استناد به پایان‌نامه‌ها در سال‌های ۱۹۹۳ تا ۲۰۰۲ را به خاطر تقویت دسترسی به مجلات از طریق کانال‌های الکترونیکی و همچنین آنلاین دانستند که پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در این دوره در قفسه‌های کتابخانه‌ها قرار داشتند و محققان و نویسندگان مقاله‌های تحقیقاتی، مجبور بودند برای مطالعه و استناد به پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها به کتابخانه‌ها بروند و در دسترسی به آنها محدودیت داشتند.

پژوهش‌های داخلی

صالحی (۱۳۸۰) به مقایسه وضعیت کلی پایان‌نامه‌های کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه تهران به عنوان منابع اطلاعاتی مورد نیاز پژوهش پرداخت. اطلاعات لازم را از ۱۶ کتابخانه دانشکده‌ای و کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران فراهم آورد. نتایج نشان داد که کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه تهران در امر ارائه خدمات به پژوهشگران دچار مشکلات و کمبودهایی هستند که این مشکلات با توجه به امکانات هر کتابخانه شدت و ضعف دارد و با وجود اینکه پایان‌نامه‌ها قاعدتاً باید حاوی جدیدترین اطلاعات علمی و تخصصی باشند در اکثر کتابخانه‌ها ناشناخته باقی مانده‌اند.

نوذری (۱۳۸۳) در مقاله‌ای با عنوان «الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها: راهی برای دستیابی بهتر» ضمن مقایسه‌ی پایان‌نامه‌های الکترونیکی با هم‌تا‌های چاپی خود به طرح مسائل دسترسی، حق مؤلف و حفاظت از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی پرداخت و به این نتیجه دست یافت که در حال حاضر کشور ما

¹. Governance

². Rasuli, Schöpfel, & Prost

راهی بسیار طولانی تا الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها دارد و این کار نیز مانند سایر اموری که مرتبط با فناوری هستند با مقاومت‌هایی روبرو بوده است.

علیدوستی و صابری (۱۳۸۶) در پژوهشی به بررسی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی به عنوان نسل جدیدی از مدارک علمی پرداختند. نتایج نشان داد ماهیت این منابع سبب شده است که اغلب منتشر شوند و در دسترس عموم قرار نگیرند. به همین دلیل، در تمام جهان استفاده از آنها با محدودیت‌هایی روبه‌رو بوده است. نتیجه این محدودیت‌ها کاهش مشاهده‌پذیری این منابع مهم پژوهشی و دسترسی به آنهاست. گسترش این مدارک علاوه بر افزایش مشاهده‌پذیری و دسترسی، باعث صرفه‌جویی، افزایش بهره‌وری، کوتاه‌سازی جریان کار و پیشگیری از دوباره کاری می‌شود.

سلطانی رمضانزاده (۱۳۹۳) در پژوهشی به بررسی موضوع خرید و فروش پایان‌نامه در طراحی صنعتی پرداخت. در این تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات از روش مصاحبه باز استفاده شد. نتایج این نظرسنجی نشان داد که دانشجویان اطلاعی از جرم بودن این پدیده نداشتند و هر کدام بنا به دلیل خاص خود پروژه نهایی را شخصاً انجام داده بودند و از این اتفاق راضی بودند.

بیگ‌زاده و رسولی (۱۳۹۵) در پژوهشی به موضوع حق مالکیت پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی از منظر حقوق مالکیت فکری پرداختند که هدف اصلیشان بررسی و مطالعه تطبیقی متون قانونی مرتبط در ایران و دو کشور توسعه یافته، یعنی ایالات متحده و کانادا بود. نتایج نشان داد توجه آیین‌نامه‌های دانشگاه‌های ایالات متحده و کانادا به مسائل مرتبط با حق مؤلف پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها بیش از مؤسسه‌های ایرانی است. علی‌رغم تأثیر استادان راهنما، مشاور و داور در پایان‌نامه، همواره شخص دانشجو مالک اثر است.

علی‌اکبری و برادر (۱۳۹۵) در پژوهشی به بررسی نحوه فراهم‌آوری و شیوه دسترسی‌پذیری منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی استان اردبیل پرداختند. تایج پژوهش نشان داد که از مجموع ۵۴ کتابخانه بررسی شده تعداد ۸ کتابخانه (۱۴/۸ درصد) هیچ نوع منبع الکترونیکی در مجموعه خود نداشتند. همچنین با بررسی فراهم‌آوری پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی در چند سال اخیر در کتابخانه‌های مورد پژوهش، دریافتند که از ۵۴ کتابخانه بررسی شده تنها ۱۲ کتابخانه دارای پایان‌نامه‌های الکترونیکی بودند، که پژوهشگران پیشنهاد دادند کتابخانه‌های دانشگاهی اقدام به تصویربرداری از این منابع و تبدیل این متون به صورت دیجیتالی نمایند.

جمع‌بندی از پیشنهادها

نگاهی به نتایج پژوهش‌های انجام شده در خارج از کشور نشان می‌دهد که دسترسی آزاد و منبع باز یک راه طبیعی و پیش رو برای توسعه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی و دیگر مخازن منابع پژوهشی است. بحث در مورد توسعه منبع باز و مطالعه مختصر ایجاد آرشیو پژوهشی ادینورک نشان داد که این رویکرد هم ضروری و هم مفید است. بزرگ‌ترین مزایای پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی اجتناب از تکرار در کار پژوهشی، اطمینان از بازیابی سریع اطلاعات، ترویج اشتراک منابع و ارائه یک راه حل دائمی برای مسئله فضای نگهداری بود. به دلیل اینکه سیستمی از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های قانونی در برخی از کشورها وجود نداشت و دانشگاه‌ها/مؤسسات تحت نظارت و مدیریت سازمان‌های بایگانی نبودند. بنابراین، کار جمع‌آوری این منابع بسیار مشکل بود و برخی از پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها حقیقتاً از دست رفته یا گرد و غبار گرفته بودند. اجازه دادن برای دسترسی آزاد به پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی از جمله دیگر نتایج مهم پژوهش‌ها بود.

بررسی پژوهش‌های انجام شده در ایران نشان می‌دهد که کاربران برای دسترسی به پایان‌نامه‌ها با مشکلات و کمبودهایی مواجه هستند که این مشکلات با توجه به امکانات هر کتابخانه شدت و ضعف دارد؛ همچنین، با وجود اینکه پایان‌نامه‌ها قاعداً باید حاوی جدیدترین اطلاعات علمی و تخصصی باشند در اکثر کتابخانه‌ها ناشناخته باقی مانده‌اند. ماهیت این منابع سبب شده است که اغلب منتشر نشوند و در دسترس عموم قرار نگیرند؛ به همین دلیل، استفاده از آنها با محدودیت‌هایی رو به رو بوده است. نتیجه این محدودیت‌ها کاهش مشاهده‌پذیری این منابع مهم پژوهشی و دسترسی به آنهاست. گسترش این مدارک علاوه بر افزایش مشاهده‌پذیری و دسترسی، باعث صرفه‌جویی، افزایش بهره‌وری، کوتاه‌سازی جریان کار و پیشگیری از دوباره‌کاری می‌شود. گذار از چاپی به الکترونیکی، به صرفه‌جویی در وقت در زمینه‌های مختلف می‌انجامد؛ و در نتیجه، کارکنان بسیاری از نقش‌های جدید و مرتبط با توسعه کتابخانه رقومی را قبول می‌کنند. مرور پیشینه‌ها نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی به بررسی وضعیت دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران نپرداخته است؛ بنابراین، این پژوهش درصدد است تا این مهم را بررسی نماید.

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی، به جهت روش گردآوری داده‌ها یک تحقیق توصیفی از نوع پیمایشی است. جامعه پژوهش، شامل کلیه مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی زیر نظر

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی بود. در گام نخست اجرای پژوهش با مراجعه به سایت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، فهرست کلیه دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی گردآوری شد. در این مرحله اطلاعات ۱۲۰ دانشگاه ضبط شد و سپس با مراجعه به وب سایت کتابخانه‌های هریک از دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، مشخصات و آدرس ایمیل مدیران کتابخانه‌ها حاصل شد. در پژوهش حاضر نمونه‌گیری انجام نشد و به خاطر حجم محدود جامعه، کلیه ۱۲۰ مدیر کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران جامعه پژوهش را تشکیل دادند.

در گام دوم پژوهش ابزار گردآوری داده‌های پژوهش طراحی و ساخته شد. ابزار گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر پرسشنامه محقق ساخته بود. پژوهشگران در چند مرحله به طراحی پرسشنامه پرداختند؛ در گام نخست پس از مرور متون و منابع، مبانی نظری و مطالعات انجام شده در زمینه دسترسی به منابع اطلاعاتی، ۳۵ مفهوم مهم و مرتبط استخراج شد؛ در گام دوم این مفاهیم در چند مرحله پالایش یافت و طی آن مفاهیم به ۲۳ مورد تقلیل پیدا کرد؛ در نهایت، در گام سوم جهت تعیین روایی محتوایی و صوری ابزار پژوهش نظرات ۹ نفر از متخصصین حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی در ارتباط با پرسشنامه اخذ و اصلاحات لازم انجام شد. همچنین جهت تعیین پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. با توجه به مقدار این ضریب، ۰٫۸۳، می‌توان گفت پرسشنامه از پایایی مناسب برخوردار بود. پرسشنامه نهایی به صورت الکترونیکی با استفاده از «گوگل فرم»^۱ تدوین و لینک دسترسی به آن با استفاده از ایمیل برای مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها ارسال شد. پس از ارسال پرسشنامه و پیگیری‌های متعدد در نهایت ۶۸ نفر از مدیران به پرسشنامه پاسخ دادند.

۵. یافته‌های پژوهش

در ادامه یافته‌های پژوهش حاضر متناسب با مقوله‌بندی پرسش‌های پرسشنامه ارائه می‌شوند.

۱. روش‌های دسترسی گروه‌های مختلف کاربری (کارکنان، دانشجویان و ...) در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها کدامند؟

تحلیل پاسخ‌های مدیران در مورد سطوح دسترسی انواع گروه‌های کاربری در داخل و خارج از دانشگاه به پایان‌نامه‌ها (جدول ۱) نشان می‌دهد که مدیران بیشتر با دسترسی کاربران داخل دانشگاه به متن کامل

^۱. Google Form

پایان‌نامه‌ها موافق هستند و در مورد کاربران خارج از دانشگاه نیز ترجیح آنان در دسترس قرار دادن اطلاعات کتابشناختی پایان‌نامه‌هاست.

جدول ۱. نظرات مدیران کتابخانه‌های مورد بررسی در مورد سطح دسترسی کاربران به اطلاعات پایان‌نامه‌ها

هیچ‌کدام	متن کامل	تعدادی از صفحات پایان‌نامه	فهرست منابع	پپوست‌ها (پرسشنامه و ...)	برگ‌های آغازین	فهرست مندرجات، جداول و نمودارها	اطلاعات کتابشناختی	سطوح دسترسی	
								کارکنان دانشگاه	گروه‌های کاربری
۰	۲۱	۷	۵	۴	۱۴	۶	۱۷	کارکنان دانشگاه	کاربران داخل دانشگاه
۱	۱۸	۸	۴	۶	۱۴	۶	۱۷	دانشجویان کاردانی و کارشناسی	
۰	۲۲	۵	۴	۳	۱۰	۵	۱۶	دانشجویان تحصیلات تکمیلی	
۰	۲۵	۲	۲	۲	۹	۴	۱۵	اعضای هیئت علمی	
۹	۷	۶	۵	۳	۱۱	۱۱	۲۷	کارکنان دانشگاه	کاربران خارج از دانشگاه
۹	۶	۶	۵	۳	۱۱	۱۱	۱۹	دانشجویان کاردانی و کارشناسی	
۹	۱۱	۸	۵	۳	۱۷	۱۱	۳۳	دانشجویان تحصیلات تکمیلی	
۹	۱۱	۸	۵	۳	۱۷	۱۱	۳۳	اعضای هیئت علمی	
۹	۸	۶	۵	۳	۱۵	۱۰	۲۴	پژوهشگران آزاد و بدون وابستگی سازمانی	

۲. قالب‌های تحویل پایان‌نامه در زمان فارغ‌التحصیلی (الکترونیکی و چاپی) و قابل دسترس برای کاربران نهایی کدامند؟

بسیاری از منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌ها به دو شکل چاپی و/یا الکترونیکی در دسترس کاربران قرار می‌گیرند. پایان‌نامه‌ها نیز از این امر مستثنی نیستند و بسیاری از کتابخانه‌ها به هنگام فارغ‌التحصیلی دانشجویان تحصیلات تکمیلی هر دو شکل چاپی و الکترونیکی پایان‌نامه را از آنان دریافت می‌کنند. بررسی دیدگاه مدیران در مورد شکل دسترس‌پذیر نمودن پایان‌نامه‌ها نشان داد که بیشتر آنان با ارائه

هر دو نسخه چاپی و الکترونیکی پایان‌نامه‌ها موافق هستند و دسترسی الکترونیکی در مرتبه دوم قرار دارد؛ به عبارت دیگر، دسترسی چاپی به ندرت مورد توجه مدیران بوده است. (جدول ۲).

جدول ۲. دیدگاه مدیران در مورد شکل دسترسی به پایان‌نامه‌ها

درصد	فراوانی	شکل دسترسی
۳۹/۷	۲۷	الکترونیکی
۱۱/۸	۸	چاپی
۴۸/۵	۳۳	هر دو

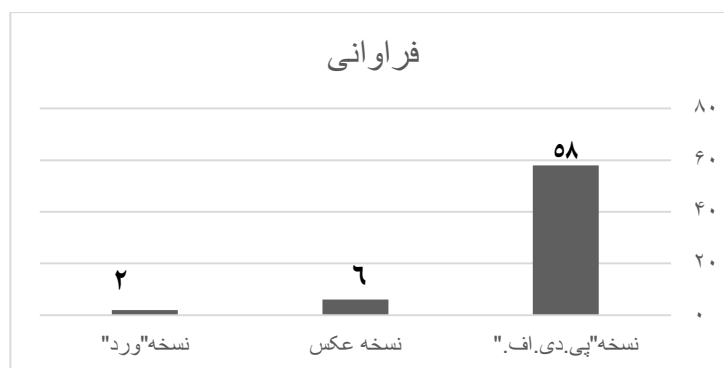
۳. در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها وضعیت چاپ و تکثیر پایان‌نامه‌های چاپی و الکترونیکی جهت دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها چگونه است؟

با توجه به ماهیت متفاوت پایان‌نامه‌های چاپی و الکترونیکی، گونه‌های متفاوتی از دسترس پذیری به این منابع در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی مورد توجه قرار می‌گیرد. بررسی نظرات مدیران شرکت کننده در این پیمایش نشان داد که در هر دو مورد پایان‌نامه‌های چاپی و الکترونیکی، بیشتر آنان با دسترسی کاربران به شماری از صفحه‌های پایان‌نامه به تشخیص کتابخانه موافق هستند (جدول ۲).

جدول ۳. دیدگاه مدیران در مورد چگونگی دسترسی به پایان‌نامه‌های چاپی و الکترونیکی

درصد	فراوانی	نوع دسترسی	
۲۵/۹	۱۴	تمام متن اثر	پایان‌نامه‌های الکترونیکی
۱۸/۵	۱۰	تعدادی از صفحات پایان‌نامه به تشخیص کاربر	
۵۱/۹	۲۸	تعدادی از صفحات پایان‌نامه به تشخیص کتابخانه	
۳/۷	۲	سایر موارد	
۱۷/۸	۸	تمام متن اثر	پایان‌نامه‌های چاپی
۲۶/۷	۱۲	تعدادی از صفحات پایان‌نامه به تشخیص کاربر	
۴۸/۹	۲۲	تعدادی از صفحات پایان‌نامه به تشخیص کتابخانه	
۶/۷	۳	سایر موارد	

همچنین با بررسی کتابخانه‌هایی که در حال حاضر نسخه الکترونیکی پایان‌نامه را در اختیار کاربران خود قرار می‌دادند مشخص شد که قالب «پی.دی.اف.» و پس از آن قالب عکس پایان‌نامه‌ها بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرند (شکل ۱).

شکل ۱. فراوانی قالب‌های مورد نظر مدیران برای دسترس‌پذیری پایان‌نامه‌های الکترونیکی

۴. چالش‌های روند الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها کدامند؟
دیجیتال‌سازی پایان‌نامه‌ها همانند بسیاری دیگر از منابع اطلاعاتی کتابخانه با چالش‌هایی روبرو است. مدیران شرکت کننده در پژوهش حاضر از میان چالش‌های پیش رو وزن بیشتری را به چالش‌های منابع مالی، کمبود نیروی انسانی متخصص، تجهیزات و زیرساخت‌های ذخیره‌سازی، و رعایت حق مؤلف دادند. برای شناخت مهمترین چالش‌های کتابخانه‌ها در روند الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها از آزمون خی دو استفاده شد.

جدول ۴. میزان اهمیت چالش‌های دیجیتال‌سازی پایان‌نامه‌ها از دیدگاه مدیران

درصد	فراوانی	میزان اهمیت	چالش‌های دیجیتال‌سازی
۲۳/۱	۹	خیلی کم	حفاظت و ذخیره‌سازی منابع دیجیتالی شده
۱۵/۴	۶	کم	
۲۵/۶	۱۰	متوسط	
۲۳/۱	۹	زیاد	
۱۲/۸	۵	خیلی زیاد	

¹. Portable Document Format (PDF)

درصد	فراوانی	میران اهمیت	چالش‌های دیجیتال‌سازی
۲۳/۱	۹	خیلی کم	رعایت خط‌مشی و سیاست‌های دانشگاه
۱۲/۸	۵	کم	
۲۸/۲	۱۱	متوسط	
۱۷/۹	۷	زیاد	
۱۷/۹	۷	خیلی زیاد	
۱۷/۵	۷	خیلی کم	
۵/۰	۲	کم	تجهیزات و زیرساخت‌های ذخیره‌سازی
۲۵/۰	۱۰	متوسط	
۲۷/۵	۱۱	زیاد	
۲۵/۰	۱۰	خیلی زیاد	
۷/۵	۳	خیلی کم	
۷/۵	۴	کم	نیروی انسانی متخصص
۳۵/۰	۱۴	متوسط	
۲۷/۵	۱۱	زیاد	
۲۲/۵	۱۰	خیلی زیاد	
۲۵/۰	۱۰	خیلی کم	
۵/۰	۲	کم	
۲۰/۰	۸	متوسط	رعایت حق مؤلف
۲۵/۰	۱۰	زیاد	
۲۵/۰	۱۰	خیلی زیاد	
۱۷/۹	۷	خیلی کم	
۵/۱	۲	کم	کمبود منابع مالی
۲۰/۵	۸	متوسط	
۳۸/۵	۱۵	زیاد	
۱۷/۹	۷	خیلی زیاد	

نتایج آزمون نشان داد از میان شش چالش حفاظت و ذخیره‌سازی منابع دیجیتال شده، رعایت خط‌مشی و سیاست‌های دانشگاه، تجهیزات و زیرساخت‌های ذخیره‌سازی، نیروی انسانی متخصص،

رعایت حق مؤلف، و چالش کمبود منابع مالی، میان فراوانی مشاهده شده و مورد انتظار دو چالش نیروی انسانی و کمبود منابع مالی تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۵. نتایج آزمون مجذور خی دیدگاه مدیران کتابخانه‌ها پیرامون مهمترین چالش‌های الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها

متغیر	مجذور خی	درجه آزادی	سطح معناداری
حفاظت و نگهداری منابع دیجیتالی شده	۲/۴۱۰	۴	۰/۶۶۱
رعایت خط‌مشی و سیاست‌های دانشگاه،	۲/۶۶۷	۴	۰/۶۱۵
تجهیزات و زیر ساخت‌های ذخیره‌سازی	۶۴/۷۵۰	۴	۰/۱۵۰
نیروی انسانی متخصص	۱۰/۶۱۹	۴	۰/۰۳۱
رعایت حق مؤلف	۶/۰۰۰	۴	۰/۱۹۹
چالش کمبود منابع مالی	۱۱/۱۲۸	۴	۰/۰۲۵

نگاهی به جدول ۵ نشان می‌دهد که از نظر مدیران فراوانی چالش نیروی انسانی متخصص در سطح متوسط بیش از سایر طیف‌ها بوده است؛ همچنین، در مورد چالش کمبود منابع مالی بیشترین فراوانی مربوط به طیف زیاد است.

۵. کتابخانه‌های مرکزی دانشگاهی تا چه حد از سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها استفاده می‌کنند؟

به منظور سنجش معناداری تفاوت نظر مدیران کتابخانه‌های دانشگاه‌های کشور پیرامون سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها از آزمون خی دو استفاده شد (جدول ۶).

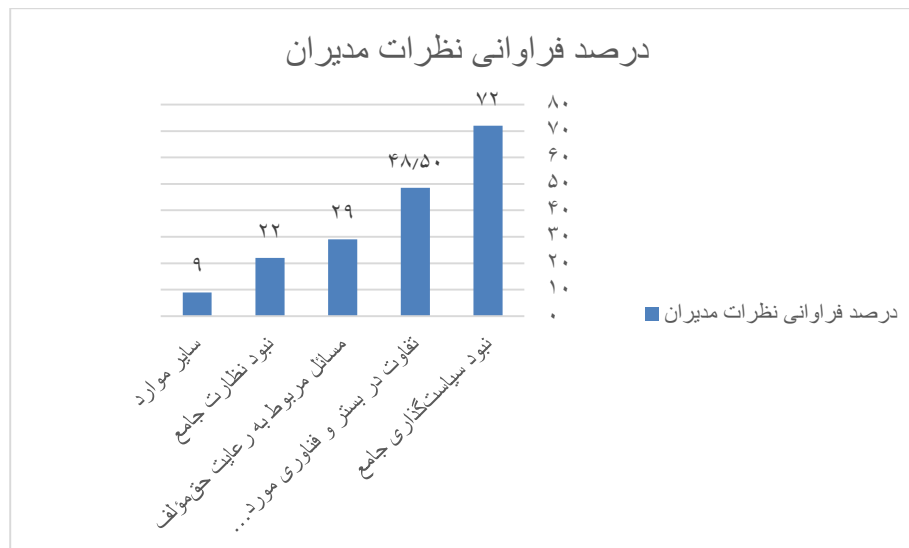
جدول ۶. نتایج آزمون مجذور خی در ارتباط با تبعیت کتابخانه‌های کشور از سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها

متغیر	مجذور خی	درجه آزادی	سطح معناداری
تبعیت از سیاست یکدست و هماهنگ	۵۴/۲۵۸	۲	۰/۰۰۰۱

نتایج جدول ۶ نشان داد بین فراوانی مشاهده شده و مورد انتظار مدیران کتابخانه‌ها در ارتباط با تبعیت کتابخانه‌های کشور از سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها تفاوت معنادار وجود دارد؛ توزیع فراوانی نظرات مدیران نشان می‌دهد که در مجموع ۶۰ نفر از ۶۸ نفر معتقدند که کتابخانه‌ها از سیاست یکدست و هماهنگ جهت دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها تبعیت نمی‌کنند.

۶. مهمترین عوامل احتمالی عدم استفاده از سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها کدامند؟

در بخشی از پرسش‌های پژوهش به بررسی دیدگاه مدیران در مورد چرایی عدم استفاده از سیاست یکدست در کتابخانه‌های دانشگاه‌های دولتی مورد توجه قرار گرفت. نتایج تحلیل پاسخ‌های دریافتی نشان داد که از میان دلایل احتمالی، نبود سیاستگذاری جامع و همچنین تفاوت در بسترهای فناورانه کتابخانه‌ها بیشترین اهمیت را از دید مدیران داشتند (شکل ۲).

شکل ۲. درصد نظرات مدیران در ارتباط با عوامل عدم وجود سیاست یکدست در زمینه دسترسی به پایان‌نامه‌ها در کتابخانه‌ها

۷. مدیران کتابخانه‌ها با کدام یک از روش‌های پرداخت هزینه جهت دسترسی کاربران داخل و خارج از دانشگاه به متن پایان‌نامه‌ها موافق هستند؟

یکی از شیوه‌های دسترس‌پذیر نمودن پایان‌نامه‌ها، ارائه دسترسی در مقابل پرداخت وجه است. یافته‌ها نشان داد که ۳۸ نفر از مدیران با دسترسی در قبال اخذ وجه از کاربران موافق بودند و مخالفان اخذ وجه نیز ۳۰ نفر بودند. سطوح گوناگونی از دسترسی را در مقابل اخذ وجه از کاربران داخل و خارج دانشگاه برای پایان‌نامه‌های چاپی و الکترونیکی می‌توان در نظر گرفت. همان‌گونه که در جدول

۷ نشان داده شده است، در زمینه پایان‌نامه‌های الکترونیکی و چاپی بیشتر مدیران موافق با پرداخت هزینه در قبال تکثیر یا دریافت هر صفحه از فایل پایان‌نامه برای افراد خارج از دانشگاه هستند.

جدول ۷. نظرات مدیران در ارتباط با دسترسی به پایان‌نامه‌ها در قبال دریافت هزینه

مدت زمان استفاده (ساعتی، روزانه و...)	تکثیر / دریافت کل پایان‌نامه	تکثیر / دریافت هر صفحه	استفاده در محل کتابخانه	نوع کاربران	شکل پایان‌نامه
۴	۳	۱۶	۲	داخل دانشگاه	چاپی
۷	۷	۲۰	۹	خارج دانشگاه	
۵	۱۱	۱۳	۳	داخل دانشگاه	الکترونیکی
۹	۱۴	۱۹	۱۱	خارج دانشگاه	

۶. بحث و نتیجه‌گیری

دسترس‌پذیر نمودن منابع اطلاعاتی کتابخانه در جهت بالا بردن آگاهی و همچنین پشتیبانی اطلاعاتی از کاربران کتابخانه همواره در طول تاریخ یکی از رسالت‌های اصلی کتابخانه‌ها بوده و مورد توجه مدیران کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی است. گونه‌های متنوعی از منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های گوناگون وجود دارند و دسترسی به هر یک از انواع این منابع اطلاعاتی شرایط و ویژگی‌های خاص خود را دارد. در این میان پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی در کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی نقش به‌سزایی در ارائه خدمت به پژوهشگران دارند. دسترس‌پذیری این نوع منابع چالش‌های بسیاری را پیش‌روی کتابخانه‌های دانشگاهی قرار داده است و با توجه به ویژگی‌های خاصی که دارند رفتارهای گوناگونی را در میان مدیران کتابخانه‌های دانشگاهی برانگیخته است. تدوین سیاستی جامع در زمینه دسترسی به پایان‌نامه‌ها و ابلاغ آن به کتابخانه‌های دانشگاهی از سوی وزارت خانه‌های علوم، تحقیقات، و فناوری و همچنین بهداشت، درمان، و آموزش پزشکی به عنوان نهادهای بالادستی و ابلاغ آن به دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی دولتی می‌تواند تا حد زیادی مانع از رفتارهای سلیقه‌ای در زمینه دسترسی به پایان‌نامه‌ها شود. تدوین سیاستی منسجم در زمینه دسترسی به پایان‌نامه‌ها مستلزم توجه به ابعاد گوناگون دسترسی به این نوع منابع اطلاعاتی است که برخی از این ابعاد را می‌توان از طریق گفتگو و نظرخواهی از مدیران کتابخانه‌ها به دست آورد. پژوهش حاضر با همین هدف انجام شد و یافته‌های آن به طور کلی

نشان از دیدگاه‌های متنوع مدیران حاضر کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی در مورد ابعاد گوناگون دسترسی به پایان‌نامه‌ها دارد.

در ارتباط با استفاده کتابخانه‌ها از سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها نتایج یافته‌ها حاکی از آن بود که از نظر مدیران، کتابخانه‌های دانشگاهی سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها نداشتند. زارعی (۱۳۸۰) عقیده دارد که تدوین یک خط‌مشی جامع، نیازمند مطالعه، تفحص، دقت و برنامه‌ریزی است، حال آن که با توجه به کمبود نیروی انسانی در کتابخانه‌های دانشگاهی از یک سو، و آشنا نبودن برخی از مسئولان دانشگاه با وظایف و هدف‌های کتابخانه از سوی دیگر، و دلایل عمده دیگری همچون مشکلات اداری-مالی و مشکلات مدیریتی شاهد فقدان خط‌مشی برای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران هستیم؛ بنابراین، باید یک الگویی کلی و انعطاف‌پذیر برای همه کتابخانه‌های دانشگاهی وجود داشته باشد که از آن پیروی کنند. چنین الگویی ممکن است توسط یک سازمان ملی مانند وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی تهیه شود؛ یا، گروهی از کتابخانه‌های دانشگاهی یا پژوهشی آن را تدوین نمایند؛ و یا، در نتیجه پژوهش تخصصی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی، به دست آید. در این صورت، کتابخانه‌های دانشگاهی می‌توانند در عین پیروی از یک الگوی واحد، در موارد خاص و بسته به نیاز خود، به تصمیم‌گیری‌های متفاوت نیز اقدام کنند (بیگدلی، عصاره، رجبی و زارع فراشبندی، ۱۳۸۹). به نظر می‌رسد الگویی برای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران مناسب است که: اول، یکدست و برای تمامی کتابخانه‌های دانشگاهی ایران قابل استفاده باشد؛ و دوم، آموزش کتابداران و کاربران، تخصیص بودجه لازم برای منابع الکترونیکی، زیرساخت‌های فنی و تجهیزات و امکانات مورد نیاز، و نیروی انسانی لازم در آن پیش‌بینی شده باشد.

به عقیده ویلی، چیپرکووا و سلیمان (۲۰۱۱) به منظور دسترسی آزاد کاربران به سیستم جامع کتابخانه دیجیتال به منظور استفاده کاربران از پایان‌نامه‌ها و پژوهش‌های علمی قبل از راه‌اندازی چنین سیستمی در قالب دسترسی ملی نیاز است تا دست اندرکاران امر، هماهنگی، مدیریت، نظارت و حمایت لازم را از چنین سیستمی به عمل آورند. رسولی، علیپور-حافظی و سلیمانی (۲۰۱۶) بر این امر تأکید می‌کنند که راه‌اندازی سیستمی که به صورت فراگیر بتواند امکان دسترسی کاربران به همه آثار علمی موجود در دانشگاه‌های مختلف را فراهم کند نیازمند آن است که ذی‌نفعان و مدیران امکان دستیابی به اهداف سازمانی، مشارکت در تصمیم‌گیری‌های مهم و اختصاص منابع مورد نیاز برای موفقیت در

اجرای برنامه‌های پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی ملی را داشته باشند. در این زمینه مدیریت سیستم، میزان مشارکت دانشگاه‌ها و کاربران در ارتقای سیستم، کیفیت خدمات ارائه شده، نحوه ارائه محتوا در سیستم و عوامل فنی راه اندازی چنین سیستمی باید برنامه ریزی شود. همچنین رسولی، علیپور-حافظی و سلیمانی (۲۰۱۸) بر این عقیده‌اند که به منظور استفاده بهینه از یک سیستم جامع باید هشت عامل را در نظر گرفت: ۱. نحوه دسترسی کاربران مختلف با سطوح علمی مختلف به آثار مشخص شود، ۲. در ارتباط با جنبه مالی چنین طرحی، هزینه‌های طرح و نحوه جبران هزینه‌ها برای دوام و پویایی سیستم سیاست گذاری شود، ۳. حق حاکمیت بر آثار و استفاده از منافع آن مشخص گردد، ۴. مزیت‌ها و منافع و محدودیت‌های ارائه دهندگان محتوا مشخص گردد، ۵. نوع و فرمت محتوای ارائه شده و میزان علمی بودن آن بر اساس استانداردهای علمی مشخص گردد، ۶. میزان ارائه خدمات و کیفیت خدمات ارائه شده تعیین گردد، ۷. از فناوری‌هایی در ایجاد چنین سیستمی استفاده شود که تسهیل کننده در ارائه خدمت باشد و امکان بروزرسانی سریع را داشته باشد و ۸. بین مؤسسات و دانشگاه‌ها در زمینه تولید محتوا و در اختیار قرار دادن آن به مدیریت سیستم جامع کتابخانه الکترونیکی همکاری دو سویه وجود داشته باشد.

از آنجا که پایان‌نامه‌ها جزء لاینفک کتابخانه‌های دانشگاهی هستند و درصد قابل توجهی از کتابخانه‌ها بیان نمودند که از قانون خاص خود در دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها پیروی می‌کنند؛ بنابراین، ارائه کلیات و چارچوبی معین از سوی وزرات‌های مربوطه به عنوان یک الگو و سیاست جامع به همراه اختیارات جزئی تصمیم‌گیری متناسب با کتابخانه‌های دانشگاهی، می‌تواند در دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها بسیار مؤثر باشد. البته برای تدوین چنین خط‌مشی یا الگویی، باید نیازهای فعلی کتابخانه‌های مذکور را با توجه به نیازهای آتی احتمالی آنان، در نظر گرفت؛ همچنین، مشکلات موجود فعلی و موانع را برطرف نمود. در زمینه سطوح دسترسی که یکی از زیربنایی‌ترین مسائل دسترسی به پایان‌نامه‌هاست مدیران دانشگاهی میان کاربران داخل و خارج از دانشگاه تمایز قائل می‌شوند به صورتی که بیشتر آنان دسترسی کاربران داخل دانشگاه را به متن کامل و کاربران خارج از دانشگاه را به اطلاعات کتابشناختی مناسب می‌دانند. این نوع نگاه سوگیرانه در حالی مطرح می‌شود که دسترسی آزاد به نتایج پژوهش‌ها در سطح بین‌المللی بسیار اهمیت پیدا کرده است. امروزه بسیاری از دانشگاه‌ها در سطح دنیا پایان‌نامه‌های دانشجویان خود را به صورت دسترسی آزاد و رایگان در واسپارگاه‌های سازمانی خود به صورت رایگان و دسترسی آزاد در اختیار تمامی کاربران قرار داده‌اند.

شاید یکی از دلایل این نوع نگاه، عدم اطمینان مدیران از حفظ حقوق مادی و معنوی پایان‌نامه‌ها باشد که یافته‌های این پژوهش در بخش میزان اهمیت چالش‌های دیجیتال‌سازی پایان‌نامه‌ها بر آن صحنه می‌گذارد؛ به طوری که ۲۵ درصد از مدیران در مورد چالش رعایت حق مؤلف در پایان‌نامه‌های الکترونیکی میزان اهمیت «خیلی زیاد» را انتخاب کرده‌اند. در مورد شکل دسترس‌پذیر نمودن پایان‌نامه‌های دانشجویی، بیشتر مدیران با هر دو شکل چاپی و الکترونیکی موافق بودند و از میان نسخه‌های الکترونیکی و چاپی، بیشتر موافق دسترس‌پذیر نمودن نسخه الکترونیکی بودند. از دلایل احتمالی این نوع نگاه محدود بودن نسخه‌های چاپی پایان‌نامه و احتمال آسیب به آنها و همچنین تغییر رفتار اطلاعاتی کاربران تحت تأثیر شیوع استفاده از نسخه‌های الکترونیکی منابع اطلاعاتی و ترجیح استفاده آنان از نسخه الکترونیکی است. نظر مدیران شرکت کننده در این پژوهش در مورد شیوه دسترسی به پایان‌نامه‌های الکترونیکی و چاپی مشابه است و بیشتر آنان با دسترسی کاربران به تعدادی از صفحات پایان‌نامه به جای نسخه تمام متن آن به تشخیص کتابخانه بیشتری دارند. این دیدگاه را نیز می‌توان یکی از مصادیق مقاومت مدیران کتابخانه‌ها در مورد جنبش‌های دسترسی آزاد و ترس آنان از عدم تضمین قوانین حق مؤلف و سرقت‌های علمی دانست. مدیران کتابخانه در مورد پایان‌نامه‌های الکترونیکی با ارائه دسترسی به نسخه‌های «پی.دی.اف.» و عکس موافقت بیشتری دارند و این شیوه دسترسی به فایل‌های الکترونیکی در سامانه‌های اطلاعاتی شیوه‌ای رایج است.

سیاست‌گذاری در زمینه دسترس‌پذیر نمودن پایان‌نامه‌ها و تصمیم به دیجیتال‌سازی پایان‌نامه‌های قدیمی‌تر که تنها نسخه چاپی آنها در کتابخانه موجود است بیش از هر چیز نیاز به بودجه، نیروی انسانی متخصص و آموزش دیده و تجهیزات کافی دارد. این مشکلات در دیدگاه مدیران کتابخانه نیز متبلور است و تحلیل پاسخ‌ها نشان داد که آنان اهمیت بالایی را برای این موارد قائل هستند. روشن است پس از حل این موانع و مشکلات است که می‌توان به نقش چالش‌های دیگر مانند نبود سیاست‌های جامع و یکدست، حفاظت دیجیتال، و همچنین رعایت حق مؤلف فکر کرد. از نظر مدیران مهمترین دلیل عدم پایبندی کتابخانه‌ها به سیاست یکدست در ارائه پایان‌نامه‌ها بدیهی‌ترین دلیل یعنی نبود چنین سیاستی در کشور و نهادهای بالادستی است. دلیل دومی که برای این عدم تبعیت از سیاست واحد وجود دارد تفاوت در بستر فناورانه کتابخانه‌هاست که به نوعی مؤید دیدگاه مدیران در مورد چالش‌های دیجیتال‌سازی پایان‌نامه‌هاست. به عبارت دیگر، می‌توان گفت شکاف میان کتابخانه‌ها در دسترسی به تجهیزات مناسب یکی از دلایل مهم در نبود سیاستی جامع برای دسترسی به پایان‌نامه‌هاست. طبق

نظرسنجی انجام شده در پژوهش مظفر مقام (۱۳۸۷) تمامی مدیران کتابخانه‌های جامعه‌ی مورد بررسی با دیجیتالی کردن کتابخانه‌ها و استفاده از مزایای بالقوه آنها از جمله دسترسی سریع‌تر به منابع و مجموعه‌ها، صرفه‌جویی در هزینه‌ها، ایجاد امکانات برای مشارکت کتابخانه‌ها و ذخیره فضای کتابخانه‌ها موافق بودند. یافته‌های پژوهش وی نشان داد عواملی که مانع دیجیتالی کردن کتابخانه‌ها بود به ترتیب عبارت بودند از: کمبود بودجه، کمبود نیروی انسانی متخصص و مشکلات آموزش نیروی انسانی. گرچه با گذشت چندین سال از پژوهش وی هنوز شاهد چالش‌های کمبود منابع مالی و نیروی انسانی هستیم و جای امیدواری است که مسائلی مانند حفاظت و ذخیره‌سازی منابع دیجیتالی شده و رعایت خط‌مشی و سیاست‌های دانشگاه و غیره به نسبت خیلی کم مانع دیجیتالی کردن این نوع منابع بوده است.

به موازات گسترش و تحول در فناوری‌ها، همچنان هراس از نابودی اطلاعات دیجیتالی وجود دارد، اما تولیدکنندگان نرم افزارها با انطباق نسخه‌های قبلی در نرم افزارهای جدید این نگرانی را از میان برده‌اند؛ به طوری که برخی از مؤسسات تمایل دارند که همه پایان‌نامه‌هایشان به صورت الکترونیکی منتشر شود و برخی تا آنجا پیش رفته‌اند که انتشار نسخه‌های چاپی پایان‌نامه‌ها را حذف کرده‌اند (سلیمان، اتکینز، گونسالس، فرانسه و همکاران؛ ۲۰۰۱؛ ویزر و والکر، ۱۹۹۷؛ نقل در: نوذری، ۱۳۸۱) اطلاعات دیجیتالی، مانند دیگر انواع اطلاعات، به حفاظت و نگهداری نیاز دارند. از آنجا که اطلاعات پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها از جمله اطلاعاتی هستند که هیچ‌گاه نباید از چرخه اطلاع‌رسانی خارج شوند، نیاز است که برای حفاظت و نگهداری و ذخیره‌سازی بلندمدت آنها تمهیدات لازم اندیشیده شود (علیدوستی و صابر، ۱۳۸۷). از جهتی پایان‌نامه‌ها از نظر حق تألیف متعلق به دو گروه هستند؛ یکی گروه پژوهندگان که دانشجو و استاد راهنما به طور مشترک در آن قرار می‌گیرند و گروه دیگر سازمان‌های آموزشی و پژوهشی که گروه‌های تخصصی، دانشکده و دانشگاه را شامل می‌شود (حُرّی، ۱۳۷۲). در مورد پایان‌نامه‌های الکترونیکی نیز وضعیت چنین است و این دو گروه هستند که باید میزان و نحوه‌ی دستیابی را مشخص کنند (نوذری، ۱۳۸۳). از این جهت باید علاوه بر فرهنگ‌سازی رعایت حق مؤلف در جامعه علمی، سازوکارهای بهتری در پیش گرفته شود.

نوذری (۱۳۸۳) از جمله موانع دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها را عدم وجود زیرساخت‌های کامپیوتری می‌داند. همچنین، علیدوستی و صابری (۱۳۸۶) بیان داشته‌اند که دلیل این امر از نظر مسئولان

¹. Suleman, Atkins, Gonçalves, France et al.

کتابخانه‌های الکترونیکی، حفاظت از آثار و جلوگیری از کپی‌برداری و رعایت حق مؤلف بوده است. از سویی، در پژوهش بیگ‌زاده و رسولی (۱۳۹۵) علل عدم دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها را عدم وجود قانونی مشخص در زمینه مالکیت فکری و حق مؤلف دانسته‌اند؛ به همین دلیل، تا زمانی که مسئله حق تألیف در این آثار مشخص نگردد هرگونه استفاده و در دسترس قرار دادن پایان‌نامه‌ها به عموم با مشکلات قانونی مواجه است و استفاده‌کنندگان از این آثار هیچ‌گونه مسئولیتی در قبال محتوا و نحوه استفاده از آن نخواهند داشت. علی‌اکبری و برادر (۱۳۹۵) پیرامون عدم دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها و آثار علمی دانشگاهی بیان می‌دارند که تا زمانی که حقوق مالکیت و حق تألیف حل نشود امکان الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها به صورت جامع وجود ندارد. از سویی دیگر، جول، اولدفیلد و ریوز^۱ (۲۰۰۶) احقاق حقوق مالکیت مؤلفان و پژوهشگران را مهم ارزیابی می‌کنند. همچنین، سانگ (۲۰۰۷) در راستای دسترسی آزاد همه کاربران به پایان‌نامه‌ها و پژوهش‌های علمی اذعان داشت که از جمله دلایل این امر وجود هزینه‌های راه‌اندازی چنین سیستمی در ضبط فراداده‌ها و حفظ دراز مدت داده‌های دیجیتال و همچنین، نبود سیاست‌های توسعه کتابخانه‌های دیجیتال، نبود روش‌ها و مجوزهای حقوقی دسترسی است. در این زمینه، ویجایاکومار، مورتی و خان (۲۰۰۷) نشان دادند که از جمله دلایل عدم موافقت کتابداران و دانش‌پژوهان با چنین طرحی این بود که دسترسی به پایان‌نامه‌ها در قالب سیستم جامع الکترونیکی تا زمانی که مسائل مربوط به حق مؤلف، خطر سرقت ادبی، کمبود بودجه و پشتیبانی اداری از سیستم جامع وجود دارد امکان ارائه خدمات دسترسی آزاد وجود ندارد. با این حال، دانشگاه‌هایی که چنین سیستم جامعی را راه‌اندازی نموده‌اند از ارائه خدمات به سایر دانشگاه‌ها معذور بوده‌اند و دلیل عمده این مسئله نبود تفاهم‌نامه‌هایی بین دانشگاه‌ها در زمینه حق تألیف بوده است.

یکی از نکات مهم دیگر در زمینه سیاست‌گذاری دسترسی به پایان‌نامه‌ها در کتابخانه‌ها رایگان بودن خدمات یا دریافت هزینه بابت ارائه خدمات است. چالش مهمی که در این بخش وجود دارد و بسیاری نیز بر آن معتقدند این است که چون دانشگاه‌های دولتی با هزینه دولت و مردم اداره می‌شود؛ بنابراین، خروجی‌های پژوهشی آنها نیز باید به رایگان در اختیار مردم قرار گیرد. بررسی دیدگاه‌های مدیران در این زمینه نشان داد که تفاوت شمار مدیرانی که موافق دریافت وجه بابت ارائه خدمات در پیوند با پایان‌نامه‌ها هستند (۳۸ نفر) با شمار مدیرانی که مخالف دریافت هزینه بابت خدمات پایان‌نامه‌ها هستند (۳۰ نفر) زیاد نیست و می‌توان گفت که در این زمینه نا هماهنگی میان نظرات مدیران قابل توجه است؛

¹. Jewell, Oldfield & Reeves

از سوی دیگر، مدیران موافق با دریافت هزینه، از میان مدل‌های گوناگون دریافت هزینه بابت خدمات، بیشتر موافق دریافت هزینه بابت استفاده از هر صفحه از پایان‌نامه هستند که به نوعی گویای محافظه‌کاری آنان در دسترس‌پذیر نمودن نسخه‌های متن کامل پایان‌نامه‌ها و بالا بردن میزان درآمد از محل ارائه خدمات پایان‌نامه‌هاست.

در مجموع، نتایج پژوهش حاکی از آن بود که در دانشگاه‌های مورد مطالعه میزان دسترسی به پایان‌نامه‌ها (یا بخش‌های آن) از سوی کاربران مختلف (داخل دانشگاه، خارج دانشگاه) با یکدیگر تفاوت داشت و کاربران داخلی امکان دسترسی بیشتری نسبت به کاربران خارجی دارند؛ همچنین، سطح علمی دانشجو در فرایند دسترسی به پایان‌نامه‌ها تأثیرگذار است. با توجه به مطالعات انجام شده می‌توان گفت که هر دانشگاه به صورت منفرد و تحت شرایط و ضوابط خاصی به کاربران خدمات ارائه می‌دهد و این ضوابط عامیت لازم را ندارند؛ و از این جهت، به منظور دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها لازم است مسئولان بالادستی (مدیران و مسئولان وزارتخانه)، قوانین و مقرراتی جامع پیرامون دسترسی به پایان‌نامه‌ها تنظیم نمایند تا کتابخانه‌ها موظف به ارائه خدمات بهینه به کاربران باشند. آنچه در این قوانین، مقررات و آیین‌نامه‌ها باید مورد تأکید قرار گیرد این است که ۱. حقوق مالکیت مشخص شود، ۲. حقوق عضویت کاربران و هزینه‌های اشتراک مورد نیاز برای استفاده از پایان‌نامه‌ها تعیین شود، ۳. میزان ارائه خدمات و کیفیت خدمات برای کاربران مختلف بر اساس نیازشان مشخص گردد، و ۴. با برگزاری کارگاه‌ها و همایش‌های علمی، چالش‌های پیش روی الکترونیکی نمودن کتابخانه‌های دانشگاه مورد بررسی قرار گیرد و راهکارهایی تخصصی در این زمینه ارائه گردد. از جمله دلایلی که برخی از دانشگاه‌ها هنوز به سمت الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها حرکت نکرده‌اند، می‌توان به نبود سیاست‌های جامع و ملی در این زمینه اشاره کرد زیرا با تدوین چنین سیاستی دانشگاه‌ها موظف خواهند بود در راستای اهداف کلی حرکت نمایند. تدوین چنین سیاست‌هایی نیازمند آن است که زیرساخت‌ها، تجهیزات، نیروی انسانی متخصص، منابع مالی مورد نیاز برای راه اندازی سیستم فراهم باشد. بر اساس یافته‌های پژوهش، راهکارهای ذیل توصیه می‌شود:

- نتایج پژوهش نشان داد که کتابخانه‌های دانشگاهی از سیاست یکدست و هماهنگ برای دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها تبعیت نمی‌کنند؛ در همین راستا، تدوین سیاست‌ها و خط‌مشی‌های جامع و فراگیر برای دسترسی و بهره‌برداری از پایگاه‌های الکترونیکی پایان‌نامه‌ها در دانشگاه‌ها از سوی مدیران وزارتخانه، مدیران دانشگاه‌ها، مدیران کتابخانه‌ها پیشنهاد می‌شود.

- با توجه به نتایج پژوهش برخی از دانشگاه‌ها از دادن خدمات پایان‌نامه‌ای به کاربران خارج از دانشگاه سرباز می‌زنند؛ برای حل این مشکل گسترش تفاهم‌نامه‌ها و توافق‌نامه‌ها بین دانشگاه‌های مختلف در راستای ایجاد امکان دسترسی کاربران خارج از دانشگاه به پایان‌نامه‌های دیگر دانشگاه‌ها می‌تواند راه‌گشا باشد.
- جهت تسهیل فرایند دسترسی کاربران و دانشجویان به پایان‌نامه‌ها، پیشنهاد می‌شود کتابخانه‌های دانشگاهی کارگاه‌های آموزشی در زمینه چگونگی استفاده از پایگاه‌های پایان‌نامه‌ای برگزار کنند.
- از آنجا که برخی از دانشگاه‌ها هنوز پایگاه تخصصی پایان‌نامه‌ای ندارند، تخصیص بودجه مناسب و استفاده از افراد متخصص و مجرب جهت طراحی و راه‌اندازی پایگاه‌های اختصاصی پایان‌نامه‌ها در کلیه دانشگاه‌های کشور امری است که باید مورد توجه قرار گیرد.
- کتابخانه‌ها می‌توانند با نظارت بر فرایند میزان دسترسی کاربران به پایان‌نامه‌ها بر اساس سوابق علمی و مرتبه علمی، نرخ بی‌اخلاقی علمی ناشی از دسترسی به پایان‌نامه‌ها را کاهش دهند.
- با توجه به روش‌های مختلف دسترسی در دانشگاه‌های مختلف، پیشنهاد می‌شود چارچوب و آیین‌نامه‌ای کلی در زمینه حق عضویت کاربران و هزینه‌های خرید و استفاده از پایان‌نامه‌ها تدوین گردد.
- در راستای بهبود عملکرد بخش پایان‌نامه‌ای کتابخانه‌های دانشگاهی، پیشنهاد می‌شود که کتابخانه‌ها راهنماهای الکترونیکی با موضوع پایان‌نامه‌ها جهت مطالعه دانشجویان تحصیلات تکمیلی تدوین کنند تا آنها بتوانند بعد از مطالعه این راهنماها اقدام به تهیه محتوای پایان‌نامه‌ها نمایند.

۷. منابع

- بیگدلی، زاهد؛ عصاره، فریده؛ رجبی، غلامرضا، و زارع فراشبندی، فیروزه (۱۳۸۹). شناسایی عوامل محوری در تدوین خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱۳ (۴)، ۲۶۱-۲۹۰.
- بیگ‌زاده، صفر، و رسولی، بهروز (۱۳۹۵). حق مالکیت بر پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی از منظر حقوق مالکیت فکری. *فصلنامه مدیریت اطلاعات*، ۲ (۳-۴)، ۱۴۴-۱۶۸.

- حُرّی، عباس (۱۳۷۲). اهمیت اطلاعاتی پایان‌نامه‌ها. در مروری بر اطلاعات و اطلاع رسانی. تهران: هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور.
- رسولی، بهروز (۱۳۹۷). ساخت مدل کسب‌وکار برای فراهم‌آوری منابع اطلاعاتی دیجیتال: مورد مطالعه پایگاه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی. پایان‌نامه دکتری. پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک).
- زارعی، عاطفه (۱۳۸۰). بررسی استفاده از خط‌مشی مجموعه‌گستری و شناسایی مشکلات خط‌مشی مجموعه‌گستری از دیدگاه مدیران کتابخانه‌های دانشگاه‌های معجری دوره‌ی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. اهواز: دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی
- سلطانی رمضانزاده، نصیبه (۱۳۹۳). بررسی انگیزه دانشجویان طراحی صنعتی در خرید پایان‌نامه. مجله دستاورد، ۳۳(۴)، ۲۶.
- صالحی، منیژه (۱۳۸۰). بررسی وضعیت ارائه خدمات در بخش پایان‌نامه‌های کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه تهران. فصلنامه کتاب، ۱۲(۲)، ۶۴-۷۶.
- علی اکبری، حمیده، و برادر، رؤیا (۱۳۹۵). بررسی منابع الکترونیکی موجود در کتابخانه‌های دانشگاهی استان اردبیل. نظام‌ها و خدمات اطلاعاتی، ۵(۳-۴)، ۱-۱۲.
- علیدوستی، سیروس، و صابری، مریم (۱۳۸۶). پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی: نسل جدید مدارک علمی. مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۲(۷۰)، ۸۵-۱۰۰.
- علیدوستی، سیروس، و صابری، مریم (۱۳۸۷). سیستم مدیریت اطلاعات پایان‌نامه‌ها و رساله‌های الکترونیکی. کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۴۳(۳)، ۱۸۰-۱۵۹.
- مظفرمقام، احمد (۱۳۸۷). دیدگاه‌های مدیران کتابخانه‌های تخصصی شهر تهران در مورد ایجاد کتابخانه دیجیتال. فصلنامه کتاب، ۴(۷۶)، ۲۱۱-۲۲۶.
- نوذری، سمانه (۱۳۸۳). الکترونیکی کردن پایان‌نامه‌ها: راهی برای دستیابی بهتر، مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۲(۵۸)، ۲۹-۳۶.

References

- Ahmi, A., & Mohamad, R. (2018). Examining the trend of published dissertation on web accessibility: A bibliometric analysis. In *AIP Conference Proceedings*, 2016 (1). <https://doi.org/10.1063/1.5055422>

- Alhaji, I. U. (2007). Digitization of past question papers, dissertations and theses: A case study of 30 Nigerian university libraries. *The International Information & Library Review*, 39(3-4), 228-246.
- Boock, M., & Kunda, S. (2009). Electronic thesis and dissertation metadata workflow at Oregon State University Libraries. *Cataloging & Classification Quarterly*, 47(3-4), 297-308.
- Balashova, Y. B. (2018). Public Access to the Dissertations in Russia. *Grey Journal (TGJ)*, 14(3).119-121.
- Hirwade, M. A. (2011). Digitization of theses and dissertations: status quo India. *In Proceedings of the 14th International Symposium on Electronic Theses and Dissertations*, Cape Town, South Africa,13-1.
- Jewell, C., Oldfield, W., & Reeves, S. (2006). University of Waterloo electronic theses: issues and partnerships. *Library hi tech*, 24(2), 183-196.
- Jones, R., & Andrew, T. (2005). Open access, open source and e-theses: the development of the Edinburgh Research Archive. *Program*, 39(3), 198-212.
- McCutcheon, S., Kreyche, M., Beecher Maurer, M., & Nickerson, J. (2008). Morphing metadata: maximizing access to electronic theses and dissertations. *Library Hi Tech*, 26(1), 41-57.
- McLean, A. J. (2004). Dissertation Archiving and Access: A Case Study for Accessibility and Preservation. In *Archiving Conference*, 2004(1), 136-139.
- Ramirez, M. L., Dalton, J. T., McMillan, G., Read, M., & Seamans, N. H. (2013). Do open access electronic theses and dissertations diminish publishing opportunities in the social sciences and humanities? Findings from a 2011 survey of academic publishers. *College & Research Libraries*, 74(4), 368-380.
- Ramírez, M. L., McMillan, G., Dalton, J. T., Hanlon, A., Smith, H. S., & Kern, C. (2014). Do Open Access Electronic Theses and Dissertations Diminish Publishing Opportunities in the Sciences? *College & Research Libraries*, 75(6), 808-821
- Rasuli, B., Alipour-Hafezi, M., & Solaimani, S.(2018). Business Model Ontology for Electronic Theses and Dissertations: An explorative approach.*In ETD conference*.
- Rasuli, B., Alipour-Hafezi, M., & Solaimani, S. (2016, July). The identification of critical success factors in the development of national ETDs programs. *In 19th International Symposium on Electronic Theses and Dissertations (ETD 2016):" Data and Dissertations"*.
- Behrooz Rasuli, Joachim Schöpfel, Hélène Prost. EDT programs after two decades: exploring impact.ETD 2018. Beyond Boundaries of Rims and

-
- Oceans: Globalizing Knowledge with ETDs, NDLTD, Sep 2018, Taipei, Taiwan. ffhal-01885481f
- Sale, A. H. J. (2005). The impact of mandatory policies on ETD acquisition. Available under University of Tasmania Standard License. https://eprints.utas.edu.au/222/1/EDT_acquisition.pdf
- Sivakumaren, K. S. (2015). Electronic thesis and dissertations (ETDs) by Indian universities in Shodhganga project: A study. *Journal of advances in library and information science*, 4(1), 62-66.
- Stanton, K. V., & Liew, C. L. (2011). Open access theses in institutional repositories: an exploratory study of the perceptions of doctoral students. *Information Research*, 16(4), paper 507. <http://informationr.net/ir/17-1/paper507.html>
- Suleman, H., Atkins, A., Gonçalves, M. A., France, R. K., Fox, E. A., Chachra, V., Crowder, M., & Young, J. (2001). Networked digital library of theses and dissertations: bridging the gaps for global access-part 2: Services and research. *D-lib Magazine*, 7 (9). <http://www.dlib.org/dlib/september01/suleman/09suleman-pt2.html>
- Vijayakumar, J. K., Murthy, T. A. V., & Khan, M. T. (2007). Electronic theses and dissertations and academia: A preliminary study from India. *The Journal of Academic Librarianship*, 33(3), 417-421.